"HENTCHAK": ORGANE DU PARTI RÉV. ARMENIEN HENTCHAKISTE.

ՀՆՉԱԿ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԿԱՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՍՆԵՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ԹԻՒ 5 1903 ՅՈՒԼԻՍ

"Ես կրնամ ասել, թէ 'Դրօշակը' որուն տակ մենք կ'իյնանք՝ միշտ վերը բարձրացնող ձեռքեր պիտի ունենայ։"
ԳԱՐԵԳԻՆ ՉԻՓՃԵԱՆ

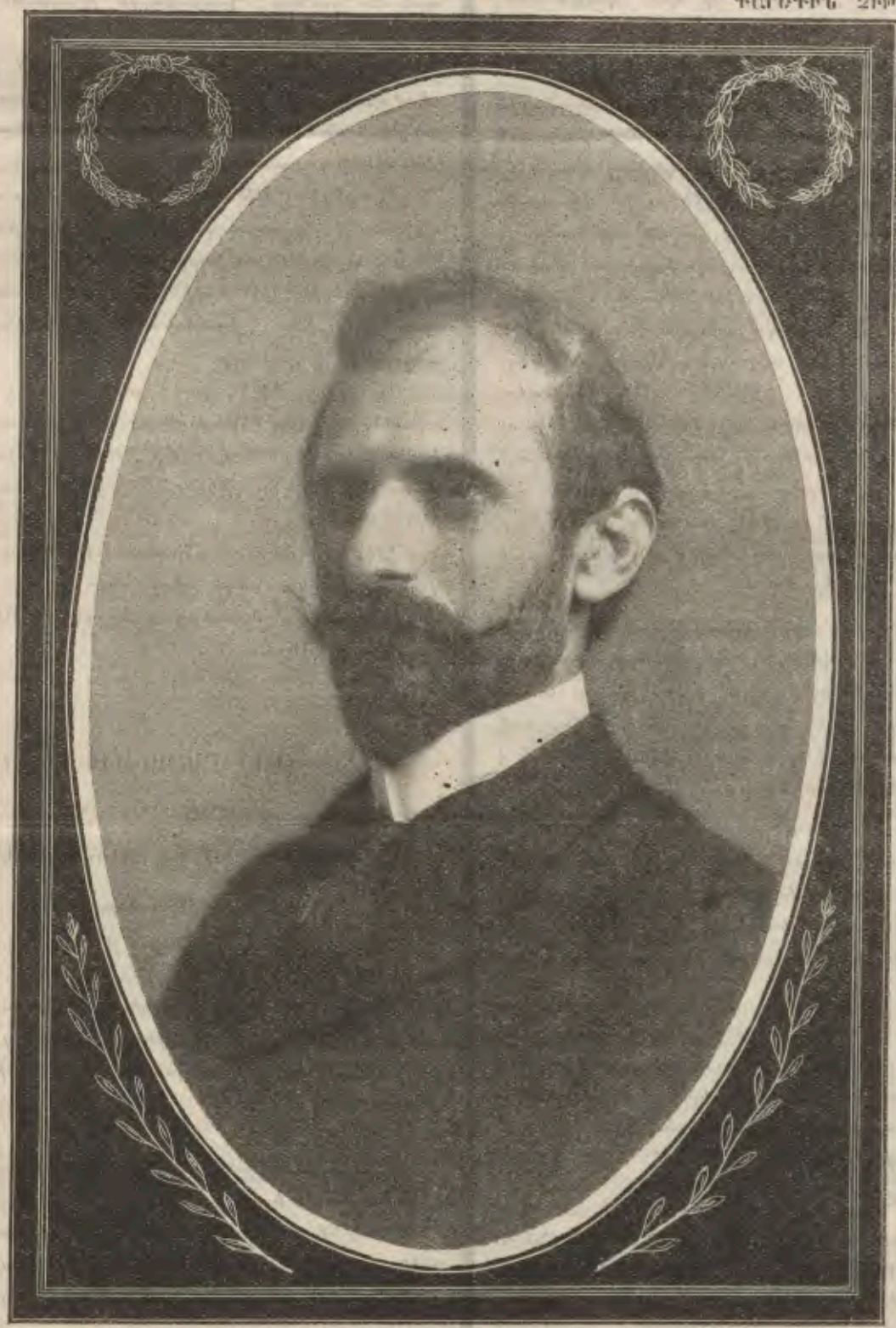

ԳԱՐԵԳԻՆ ՉԻՓՃԵԱՆ
Ապանուած՝ "Կաղարբէգեան" կոչուած Ճիւաղներէ, Օտէսա, 1903 Յունիս 13 ին։

"Ո՛Չ"

Տէղէ՞ պա՞տ ոբովհէպոնէն։ ոբէ՞-այրէ՝ ո՞-պա՞-ոլնէրս ոբէ պէրէ Լ՞ողա՞ն, ո՛չ։

ԳԱՐԻԳԻՆ ՉԻԹՃԵԱՆ

Դաշոյնը, զոր ամէնէն թունալից ու եղեռնաստեղծ թելադրութիւններով, հայ ճակատագրին դէմ կը սրեն Համբարձում Բրզումանեանց, Սագունի Սաղաթիէլ և Սիմէոն Հովուեանց կոչուած երեք լծնէ ոճրագործ, լծնէ անբան հրէշներ, եղբայրասպան ու հայասպան այդ դաշոյնը՝ մութին մէջէն յանկարծ ցցուող յեղուզակի մը պէս՝ մխեցին նաև, արի ու անձնուրաց Շահէնէն վերջ, մեր սրաշտելի, մեր անբասիր ընկերին, Գարեգին Չիթճեանի կնոջակէն։

Ընկիկա՝ որ տարիներով հայ աղատագրումի Գաղափարին ու Ն՛իգին համար ապերասան բաղբանութիւնամով մը մոռցած ու զոհած էր ամէն բան, անիկա՝ որ դէպի հայ հնարաւոր ու լաւագոյն ճակատագիր մը իր խանդին ու իր հաւատքին ներշնչումը հոսեցուց հոգիներու մէջ, անիկա՝ որ կ'ամբարտակուէր ու կը լեռնանար հայ յեղափոխական մաքուր խռէալին սպառնացող բոլոր վատութիւններուն ու վտանգներուն դէմ, անիկա՝ որ հայ գաղափարին խաչը բեռցած՝ անարտաւնջ տարաւ աքնոց ու տարապիր ամբոխներու գոլգոթաներէն վեր, Գարեգին Չիթճեան, Ը՛ն վերջապէս, որ ներշնչումով գինովցած առաքեալի մը նման, իր ճակատը ցցեց ու իր կուրծքն ուռեցուց բոլոր փոթորիկներուն դէմ, Գաղափարին այդ հերոսը, Հաւատքի ու խանդի այդ ներշնչարանը, այդ պաշտելի ՄԱՐԴԸ՝ դաշունահար կ'ինկնայ, կ'անշնչանայ, ո՛վ արհաւիրք, անգիտակից՝ այլ թելադրուած ու շարժուած հայ ձեռքերով։

Իր յիշատակին դէմ սրբապղծութիւն է մեղ համար հատատելու երբեք, թէ՝ կեանքը, զոր ապրեցաւ Գարեգին Չիթճեան, ու մտածումն ու նպատակը, զոր յղացաւ անիկա այդ կեանքին համար, չէին կրնար յարգանքէ, հիացումէ ու նոյն իսկ պաշտամունքէ զատ ո՛ և է վարմունքի, ո՛ և է վերաւորանքի արժանի կացուցած ըլլալ զինքը։

Գարեգին Չիթճեան՝ Եղբայրութեան յաղթանակին անսահման հաւատքովը լցուած՝ մտերցաւ ուծացած մեկուսացումներուն, կուրցած ու մոլեռանդ ոգիտութիւններուն, և՝ իր Ուխտին ու Կահատակութեան ճամբուն վրայ՝ չիվախցաւ բնաւ դաւերէն և չընկրկեցաւ երբեք դարանամուտ վատութիւններուն առջև։

Ազգային մեծ վտանգը սաբբող ճիւաղներուն, հայ յեղափոխական կեանքին էն անհաւատալի ու էն զարհուրելի էջը բացող հրէշներուն երեսն իվեր՝ անիկա գիտցաւ պոռալ Հաւատքի ու Ընվեհերութեան մեծագոյն բառը, ազգաւեր վատութիւններուն առջև տեղի չտալու մեծագոյն խրախոյսը, — "Ո՛Չ"։

"ՏԵՂԻ ՏԱ՞ՆՔ, ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ ՄԵՋ ԿԸՍՊԱՆՆԵՆ, "ՏԵՂԻ ՏԱ՞Մ, ՈՐՈՎՀԵՏԵՒ ԿԻՆՍ ՈՐԲԵԻԱՑԻՒ ՈՒ ՁԱ-"ԻԱԿՆԵՐՍ ՈՐԲ ՊԻՏԻ ԹՈՂՈՒՆ, — Ո՛Չ"։

"Ո՛Չ"

Ու Գիտակցութեան ատատուածացումի այս պատկերին առջև, իրենց թափած անմեղ ու հերոս արիւններուն մէջ կ'ինան, կը փշրին ձեր գաճաճ դաշոյնները, ոճրագործ վատեր։

"Ո՛Չ"

Ու Հաւատքի, Ընդվզումի մէջ յաւերժապէս արձագանգող այդ աղաղակը ձեզի դէմ, հրէշներ, կը զրդռէ ու կ'ապրեցնէ Հայ ցեղին զայրոյթը։

"Ո՛Չ"

Ու ինչ ալ ըլլան Նենգութեան, Վատութեան եղբայրասպան ձեր գաւերը, Գաղափարին Ն՛ակատները միշտ պիտի ցցուին ձեզի դէմ, վատեր։

Գարեգին Չիթճեանի յեղափոխական մտածումը յաւերժացնող այդ "Ո՛Չ"ը, խորունկցած ու գառնացած գիտակցութեան մը էն արիւնոտ գալարումներուն մէջ արտաբերուած, Հնչակեան գաւանանք մնն է միշտ։

Գարեգին Չիթճեանի "Ո՛Չ"ը անկրանելի Բանդն ու անկորնչելի Յիշատակարանն է, որ կը մնայ, կը քանդակուի Հնչակեան հոգիներու խորը։

Գարեգին Չիթճեանի "Ո՛Չ"ը անխորտակելի Սիւնն է, որուն կը յենու յեղափոխական Գաղափարն ու ազգ-ազգ ճակատագրին հաւատքը։

Ու գանք միթէ, վա՜ հրէշներ, հայրենասիրութիւնն սպաննելու, հայ Գաղափարը դաշունելու ձեր ախմար խրատներով պիտի կրնայիք կասեցնել Հնչակեան խանդավառութիւնն ու ընկճել Հնչակեան կատաղի հպարտութիւնները։

Ձեր դաշոյններուն, ձեր մատնութիւններուն առջև միթէ, վատեր, վատեր, անոնք պիտի տար երբեք՝ Հայ արիւնին վրէժով տարբցած ու առնացած Հնչակեան Գիտակցութիւնը։

"Ո՛Չ"։

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

****

— Ա՛ . . . . Գաղաք, 1/14 Յուլիս 1903.

Օրանոցը

Դեռ չվերջացաւ զօրանոցին շինութիւնը, ու դեռ վերջացած չէն այն բոլոր ապօրինութիւնները, գեղծումները, տարապարհակ աշխատութիւնները, կոշտ ու կոպիտ կամայականութիւնները, որոնք՝ ինչպէս ամէն գործի ու ամէն ինդիրներու՝ նոյնպէս և այս շինութեան տարիւ իպորդ կը-գրուին՝ մասնաւորապէս, — աւելորդ է ըսել — հայ ժողովուրդին վրայ։

Երկու տարիէ իվեր սկսած է այդ անվծուելիք շէնքը ու դեռ հաղիւ կէս եղած է ան։

95—96 ի թիւրք եղեռնագործութեան արհաւրալից շղթայակերծումէն վերջ մնաւանդ, կառավարութիւնը փորը Ասիոյ շատ մը քաղաքներուն մէջ յատուկ զօրքեր անդաւորեց՝

տեսակ մը պաշարման վիճակ ստեղծելով և այն կանխահոգութեամբ որ այդ զօրքերը՝ ջարդի մը միջոցին՝ պէտք եղած օգնութիւնն ու դիւրութիւնը հայթայթեն կոյր ու ոճրագործ խուժանին :

Մինչև հիմա զօրքերը կը շարունակեն մնալ ամէն կողմ, և որովհետև ամէն տեղ զօրանոց չի գտնուիր, անոնք կը բնակին քաղաքներուն մէջ, հոս ու հոն, մաս առ մաս ցեղեղուած խոշոր շէնքերու և մզկիթներու մէջ՝ անհանդուրժելի պատուհաս մը դառնալով հայ ժողովուրդի գլխուն :

Օրերուն խժդժութիւնները ամէն չափ ու սահման անցուցին հոս, տեղի տալով անվերջ գանգատներու : Ոստի կառավարութիւնը՝ երևոյթը փրկելու համար՝ զօրանոցի մը շինութեան ձեռնարկեց : Բայց ինչով իրագործել շէնքը, ո՞վ պիտի հոգայ ծախքերը : Կոտորածներու խուճապէն հապճեպ ինքզինքը գտած հայուն վրայ պիտի ծանրանար այս հոգն ալ : Հայ ժողովուրդը պէտք է վճարէր գինքը մորթելու սահմանուած դահիճներուն որջին ալ ծախքերը :

Գաւառխ մուրթասարրիը սկսաւ գործի : Կախ խորհեցաւ անուղղակի միջոցով մը հայ ժողովուրդին քսակը բանալ տալ :

Գաղաբին գիմացը, հայոց միակ ու ընդարձակ գերեզմանատան կից գտնուող արտի մը վրայ սկսաւ չափել չափչփել տալ : Սիկա շանթաժ մըն էր պարզապէս : Այդ արտը բացարձակապէս անյարմար էր զօրանոցի մը տեղն ըլլալու համար, քանի որ անոր մօտերը նոյն իսկ ջուր չկար : Այդ ձեւակերպութիւններով ոգառնաց, թէ հայոց գերեզմանատունը ձեռքէ պիտի երթայ : Ու իր նպատակին հասաւ մարդը : Հայերը՝ վախնալով որ իրաւցնէ իրենց գերեզմանը պիտի գրաւուի, 15—20 ոսկի կաշառք տալով սկսան ողբել միւթէսարրիը, ու վերջապէս, 100 ոսկի արժողութեամբ հող մը գնելով, նուիրեցին կառավարութեան, որ հայ գերեզմանատան կից զօրանոց շինելու ծրագրէն ետ կեցաւ . . . . :

Այսպէս հողը պատրաստուեցաւ : Կրմնար շէնքը : Կառավարութիւնը պարտաւորիչ տուրք մը հաստատեց ժողովուրդին վրայ, 5 դահեկանէն մինչև 5 ոսկի, և սկսաւ բանի հաւաքել՝ ամենաոչնչ տարկութիւն մը ընելու յանգնոցներուն զանազան պատիժներ ու տուգանք սահմանելով :

Այս ձևով 800 ոսկիի գումար մը կողոպտեցին խեղճ ժողովուրդէն :

Բայց այս բանի տուրքէն, ուրիշ կարգ մը խարդախ ու կամայական միջոցներով ալ դրամ կորզեց կառավարութիւնը : Ու ասով ալ չի վերջացաւ ժողովուրդին նեղութիւնը :

Կարգը կառապաններուն էր : Անոնք ալ ստիպուած էին իրենց ձիերը ձրիաբար տրամադրել՝ քար, կիր և ատաղձ կրելու համար :

Իսկ երբ կարգը ներկայացաւ կառուցուելիք զօրանոցի փայտեղէն պիտոյքին, կառավարութեան հրամանով, զօրքերը՝ ցորեկով կամ գիշերով՝ ուր որ հայու մը սեփականութիւնը եղող գերաններ գտան, առանց տանոց մը վճարելու, յափշտակեցին տարին : Ու երբ հարկադրուէին դրամով բան մը գնել, կը տիպէին որ % 25—30 զեղչ մը ընէ ծախողը :

Իսկ 15 օր առաջ ալ, քաղաքիս մէկ ծայրը գտնուող կառավարութեան յատուկ (պէյլիկ) շտեմարանը իր շէնքով մէկտեղ քակեցին և՝ տախտակներն ու սիւները զօրանոց փոխադրել տալու համար՝ գինուորները խմբովին շուկայ իջան և ոտքի վրայ գտնուող հանդիպած հայը բռնութեան տակ քշեցին տարին, որպէս զի գրասի գեր կատարէ՝ շէնքին նիւթեղէնները՝ կոնակով՝ քառորդ ժամ՝ հեռուն, զօրանոց փոխադրելով :

Հայ մը՝ առարկութիւն ընել փորձեց, յայտարարելով այն իրողութիւնը, թէ ինք իր սեփական կառքով, եռեսուն լեռ քար կրած է լեռնէն ու՝ իր պարտքը կատարած : Այս յայտարարութիւնը ոճիր մը նկատուեցաւ : Գինուորներն սկսան չարաչար ծեծել խեղճ հայը և դուցէ սպաննէին, եթէ քանի մը խանութպաններ միջամտած չըլլային : Այս ծեծին արժանացան ուրիշ շատ հայեր :

Հաւասիկ երկու տարիէ իվեր շէնք մը չէ կառուցուած հակառակ այս բոլոր վայրագութիւններուն, և կ'ըսուի թէ հաւաքուած 1000 ոսկիի մօտ գումարն ալ հատած է, անտարակոյս կառավարական պաշտօնեաներու որկորին մէջ :

Ընցեալ ամսոյն 29 ին գինուորականներէ, կառավարական պաշտօնեաներէ և ուրիշ ազդեցիկ անձերէ խառն ժողով մը կազմուեցաւ՝ կրկին նոր տուրք մը հաստատելու մասին մտածելու նպատակով : Բարեբաղդաբար այս անգամ ժողովը ինքն իր մէջ անհամաձայնութիւններ կ'ունենայ և՝ գէթ առժամապէս՝ տուրքի որոշումը կը յետաձգուի :

Ունք գիտեր, թէ այս պատիժ — պատուհաս զօրանոցը տակաւին ի՞նչ ձիւն պիտի տեղացնէ մեր գլխուն : Զիմնանամ ըսելու, թէ այս առթիւ իրագործ գրուած անիրաւութեանց դէմ բողոքելու համար, ասկէ ամիս մը առաջ հանրագրութիւն մը ղրկուեցաւ Կ. Պոլիս : Տակաւին ձայն մը չելաւ : Բայց հրաշք մը պիտի ըլլայ անշուշտ, եթէ ո՛և է նպաստաւոր արդիւնք ունենայ այդ գրութիւնը :

* * *

Աւելորդ կը սեպեմ ծանրանալ կառավարական և զինուորական տուրքերու ապօրինի գանձումներուն և երթևեկութեանց անվերջ արգելքներուն ու դժուարութիւններուն վրայ :

Գանի մը ըմբոստացնող նորութիւններ կան, զորս չեմ կրնար սակայն զանց ընել :

Իսկէ 15 օր առաջ, տեղւոյս քաղաքապետը՝ զանազան հրապուրիչ ու խաբէական խոստումներով, մեր մէկ քանի մենծ աղաներուն (վախկոտ ու անպիտան անձեր) ստորագրել կուտայ երախտագիտութեան ու շնորհակալութեան թուղթ մը՝ կուսակալին ուղղեալ : Թուղթին մէկ մասը գրուած ու մէկ մասը գրուելու վիճակին մէջ պտրապ թողուած կ'ըլլայ :

Ոչն քաղաքապետը՝ երէկ իր մօտ կը կանչէ տեղւոյս հարուստ հայերէն երկու հոգի, որոնց կ'առաջարկէ որպէսզի 25000 ոսկիի զինուորական յետնեալ տուրքերու գանձման համար պէտք եղած ջանքը յանձն առնեն :

Այդ գումարը աղքատներուն պարտքն է, զոր կարելի չէ անմիջապէս գանձել : Գաղաքապետը կը պահանջէ որ պարտքերնին արդէն վճարած հայերուն վրայ բաշխուի և շուտով գանձուի :

Երկու հայերը համարձակութիւն կ'ունենան այս առաջարկը մերժելու և ըսելու, թէ ժողովուրդին նեղութիւնը իրեն կրբաւէ և թէ իրենք չեն կրնար այդպիսի պաշտօն մը յանձն առնել : Գաղաքապետը կը բարկանայ, կը զայրանայ ու անտանելի նախատինքներ տեղացնելով՝ անոնցմէ մէկը կը բանտարկէ : Իսկ միւսը՝ որ մէճլիսը խաբէի անգամ է՝ կը հեռանայ կառավարական պաշտօնատունէն՝ յայտարարելով, թէ պէտք եղած տեղը պիտի հեռագրէ այս մասին : Եւ սակայն տուն գալու ատեն, կէս ճամբան, յանկարծ, թուլութիւն մը կուգայ վրան, ծունկերը կը կիսմոսին, բերանէն արիւն կուգայ, կը հիւանդանայ : Այս երկու հայերն ալ երկու տարի առաջ տէրութեան պատուանշաններուն արժանացած էին, հիմա ալ՝ նախատինքներ կը մարսեն :

Կ. Պոլիս, 1/14 Յուլիս 1903

Սերպիոյ թագակիր գոյգին եղերական վախճանը՝ թուրքիոյ ամէն կողմը և բոլոր շրջանակներուն մէջ, անսովոր իրարանցում մը առաջ բերած էր՝ որ ծակաւին վերջացած ըլլալ չեմ ուզեր։ Այլ տաճիկ ըլլալու է ցեղ մը որ անշարժ ու անմուռնչ հանդուրժէ բռնութեան ոճիրներուն բոլոր անբանացուցիչ, քանդիչ ու ոչնչացնող հետեւանքներուն։

Ա՛յս կողմէն, կ՚ըսուի սակայն թէ պալատին մէջ տիրող կացութիւնը խառնակէ աւելի բան մըն է։ Օրինակ մը, և ան ալ յաջողած գործ մը, անտարակոյս լաւագոյն ու մեծագոյն դերիչը պիտի ըլլար, որ Ա՛նծ Ա՛արգասպանին թշնամիները շարժէին քիչ մը։ բայց՝ ըսինք արդէն՝ այդպիսի յանդգնութեանց հասնելու համար պայման է նախ տաճիկ ծնած ըլլալ,

Վերապահութեամբ կրհաղորդենք, թէ մէկ քանի օր առաջ, սպանութեան անյաջող փորձ մը կատարուեր է գարձեալ Սուլթանին վրայ։ Եւ արդարև՝ այդ զրոյցէն յետոյ՝ պալատին մէջ բազմաթիւ ձերբակալութիւններ կատարուած են, ու նոյն իսկ պալատին դլխաւոր հրամանատարը աքսորուած է։

* * *

Գաւառներէն հասած լուրերը չափազանց վրդովիչ են։ Ներփակեալ կրդանէք նամակ մը, զոր Ղ... էն եկեղեցական մը զրկած է հոս ուրիշ եկեղեցականի մը։ Ատիկա մէկն է այն հարիւրաւոր նամակներէն, որոնք կրզրկուին գաւառի հեռաւոր անկիւններէն։

Նամակը

Սիրելի Եղբայր ի Քրիստոս,

Ստացայ Ձեր եղբայրութեան շնորհաւորականը մեր ստացած պարգևի մասին, մեծապէս շնորհակալ եմ ձեր ազնիւ զգացմանց համար։

Ձեր պատուէրին համաձայն ալ Ս. Կաթողիկոսին երախտագիտական մի գրեցի, ան ու կարդա՝ վայ իրեն, խեղճ հայրապետ, "Զգ, Զգ" կանչակէր ու կ՚արտասուէր։ բայց այժմ հայոց հին աւերակներուն բու է դարձեր, ինձ ինչ պէտք որ Ս. Գրիգորի դարաւոր Տաճարը պիտի վերանորոգէ, մինչդեռ ազգի բարոյական տաճարները կործանելու վտանգին մերձեցած են, մանաւանդ Տէրսիմի հայերուն։ Երանելին երկրորդ անգամ աշխարհ գալուն՝ թող դայ Տէրսիմը շրջագայելու ու տեսնայ, թէ քանի հարիւրաւոր Գրիգորեան Տաճարներ քրդերը դամ ըրած են ու անոնց ջերմեռանդ աղօթող հայերն ալ իվաղ ժամանակէ մինչև ցայսօր Սէյիտներուն բարեպաշտիկ ծուխերու հատուածները կը կազմեն։ Կրնեղրեմ ու կ՚ազաչեմ, Սիրելի եղբայր, մի՛ դանց առնէք, այլ դուք ևս պաղատացէք Ս. Պատրիարք Հօր որ ծերունի Ս. Հայրապետը խորհելու չմոռնա, այլ ամիսպէ ու հետապնդէ որ կրմական գործն ընդհանրացնելու համար աշխատի՝ օրինաւոր կարգադրութիւններ ընելով...

. . . . . .

Երդեօք երաշ կրտեսնեմ։ — Ո՛չ, ո՛չ, Կաթողիկոսի մը համար անհնարին կարծուածներն հեշտագոյն կրկատարուին, մանաւանդ ներկայ Ս. Հայրիկի նկատմամբ որ մինչև ցայս վայր հաւատով լցուածէ և մենք շատ բաներ կը յուսայինք։ մինչդեռ օտար հաստատութիւնները հայոց որբերովլցուեցան և մատաղ հայերը մինչև աշխարհի ծայրերը տարագրուեցան։ Տփխիսի ներսէսեան դպրոցն ևս շինել կուտայ, բայց թրքահայոց դպրոցներէն շատերն ու որբանոցները պիտի փակուին, դեղեցի՛կ բան, ձեր մայր եկեղեցին ալ փառաւորեցէք....։

մնամ եղբայրական սիրով։

* * *

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

1903 Յուլիս 17/30.....

Շամ-Պարապուլուսի բանտին մէջ այժմ կրգտնուին 11 հայեր, որոնց վիճակը անհանդուրժելի է պարզապէս։ Հակառակ ընդհանուր սովորութեան, զնտանի մէջ կրպահեն զանոնք շղթայակապ։ Օրական 100 տրամ հաց և 100 տրամ ջուր միայն կրտրուի իրենց։ Բանտապետ Հալիմ էֆէնտի՝ կատաղի և բարբարոս կամայականութեամբ մը՝ երբեմն, օրերով բոլորովին անօթի ու ծարաւ թողած է այս հայ բանտարկեալները՝ սպառնալով նոյն ատեն թէ սովամահ պիտի ուշնչացնէ զանոնք զնտանին խորը, եթէ երբէք իսլամական կրօնքը չընդունին։ Խեղճ բանտարկեալները իրենց այրող, բռնկցնող ծարաւը մարելու յոյսով՝ փնչէ իսկ իրենց մէզը կրխմեն՝ իբր ջուր։ Ոմանք կր նուազին, կ՚ինյան կրմնան՝ մինչև որ նկատողութեան առնուի իրենց վիճակը։ Այսպիսիներն սթափեցնելու համար պաղ ջուրերու առաջ մը կրգործածեն։

Կարելի չէ գիտնալ թէ ինչ՞ պիտի ըլլայ այս բանտարկեալներուն վիճակին վախճանը՝ այսքան զրկանքներէ, վայրագութիւններէ և տանջանքներէ յետոյ։

* * *

Վերջերս, Էրաբկիրցի Սեդրաք Սէմերճեան անուն հայ մը, որ Խարբերդ, թուրքերուն թաղը, հօճայի մը տունը կրբնակէր, յանկարծ կրբանտարկուի՝ իր սենեակէն հրայաններ և կասկած առող զգեստներ գտնուած ըլլալուն համար։ Անմիջապէս վերջ կրձերբակալուին Եփրատ Պօլէճի Բրոֆէսոր Նիկողոս Թէնէքէճեանը, Թէլկատինցին, հաճի Յակոբ Գիրմանեան, փաստաբան Ստուր Յասմիկոշեան և Դեղագործ Մկրտիչ։

Սոսնք քաղաքական յանցանքով իբրեւ ամբաստանուած են՝ որոնց հարցաքննութիւնը գիշերը տեղի կ՚ունենայ՝ խիստ սպառնալիքներու և չարչարանքներու մէջ։ Իգործ դրուած բարբարոսութիւններուն և անտանելի զրկանքներուն հետեւանքով, բանտարկեալներէն մին՝ Նիկողոս Թէնէքէճեան՝ խելագարած է, կ՚ըսուի, բանտին մէջ։ Նմանօրինակ ձերբակալութիւններ տեղի ունեցած են, միևնոյն ժամանակ, Տիգրանակերտի, Ամասիոյ և Ազիզիէի մէջ։

* * *

Թիւրտերը՝ որոնք Հայկական Ջարդերուն հետեւանքով շփացան, որոնք ինքզինքնին տէր հռչակած են իրենց բնակած վայրերուն և շրջականերուն՝ հիմա անընդհատ կռիւներու մէջ են, ցեղ ցեղի դէմ։ Ա՛նասը հայերուն է սակայն՝ որոնց կեանքն ու ինչքը վտանգի տակ են միշտ։

Թէոխմէի Սաղը Օսման փաշան՝ երկու տարի առաջ դեռ ևս պէկ, ծանր ընդհարում մը ունեցաւ Պէքիր աղա կոչուած ուրիշ ցեղապետի մը հետ։ Կառավարութեան կողմէն դատի ենթարկուեցաւ Օսման պէկը։ 2 հազար ոսկիի կաշառք մը արդարացուց զինքը, և՝ քիչ յետոյ՝ 300 ոսկիի փոխարէն, Սուլթանին արիւնոտ պալտոը փաշայութիւն մըն ալ աւելցուց ոճրագործին ուսերուն վրայ։

Այս տարի, մայիսի 4 ին, ցեղական կռիւը վերսկսաւ, Թէոխմէի լեռներուն վրայ, մինչ միևնոյն ժամանակ, Զարսանճագի մէջ, Բերրիի պէկերուն կռիւը "կեավուռ մարապա" ներուն դիակներուն վրայէն կը քաշէր։

Ոստիկաններ և ոստիկան-զինուորներ մէկ տեղէն միւսը կրվազեն՝ իբրեւ շփոթութեանց առաջքը առնելու նպատակաւ, մինչդեռ՝ իրապէս՝ հայ գիւղերը քանդելէ, հայ

կիներու պատիւը բռնաբարելէ և գիւղացիները կողոպտելէ զատ բան մը ըրած չունին։

Իսկ "Ղ՚ԷՐԷ" քիւրդը և սրիկայ թուրքը՝ իրենց մարթիններուն և պաշտօնապէս իրենց յանձնուած հալէբներուն կսթնած, ուզածնուն պէս կըկոխեն, կը հարստահարեն՝ սա հաստատ համոզումով ու գիտակցութեամբ, թէ իրենցմէ հաշիւ փնտռող չպիտի ըլլայ բնաւ՝ քանիոր հայուն պատիւին, ինչքին ու կեանքին շուրջ կրգառնայ խնդիրը։

* * *

Դէպքերը միևնոյն կերպով և միևնոյն հանգամանքներով տեղի կ՚ունենան նմանապէս Արէմախի և Երզնկայի շուրջը։ Թէպէտ կ՚ըսուի, թէ կառավարական սիստէմաթիք հարձանք մը չկայ հայերուն դէմ, բայց մարդասպանութիւններն ու աւարառութիւններ այնպիսի կանոնաւորութեամբ և անընդհատ տեղի կ՚ունենան որ ոչ մէկ տարակոյս կրթողուն, թէ կառավարական թելադրութեամբ գործուած են ամէնքն ալ։

Ահա թէ ինչ՚պէս տեղի ունեցաւ Արէմախի Սեպուհի Բաղ Ս. Լուսաւորիչ վանքին յարձակումը և Պրոխորոնեան Վարդան վարդապետին տգուն սպանութիւնը։

Քանի մը Երիցայի հայեր և քիւրտ աւազակապետ մը իրարու կ՚ընկերանան՝ սոսկ գողութեան նպատակաւ։ Երիցայի մէջ երկու հայ վաճառատուններ կրկոտոտուին, քիւրտ աւազակապետը գողցածները կըտանի վաճառելու։ Գոյացած գրամին մէջ վեղծումներ կ՚ընէ, և՝ դիշեր մը՝ իր հայ ընկերներէն մէկուն տան մէջ կուիւ բռնուած միջոցին, հայերը վնաբը կըսպաննեն և տանը պարտէզին մէջ կըթաղեն։ Կառավարութիւնը գողերը կըհետապնդէ և վերջապէս քիւրտին մարմինն ալ կը գտնէ։ Այս մասնաւոր, աւազակային խնդրոյն՝ հաւաքական ու ազգային գոյն մը կըտրուի, մանաւանդ անոր համար որ նոյն օրերուն (մայիսի սկիզբները), օրիորդ մը ալ բռնուած էր՝ իբր յեղափոխական գաղափարներու և ծրագիրներու տարածող։ Ապանուած քիւրտին գիւղացիները յանկարծ ճամբաները կրկտրեն։ Հայերուն անցուդարձը կ՚արգիլուի քանի մը օրերով։ Քիւրտերն իրենց առաջին յարձակումը կրգործեն Բաղ վանքին վրայ, և Բուսանիայէն հապա քանի մը օր առաջ դարձող թնդրոսը կըսպաննուի, վանքին արքատները կրմթարնուին։

Թիւրք կառավարութիւնը՝ լուռ ու հրճուագին՝ սակառատես կ՚ըլլայ այս եղածներուն, երբ միւս կողմէն, Տերսիմցի Պարբօ ցեղապետը՝ 200 մարդու գլուխն անցած՝ ահ ու սարսափ կըտարածէ վանքերուն և հայ գիւղերուն վրայ։

Կառավարութիւնը՝ փոխանակ քրդական յարձակումներն արգիլելու՝ Արէմախի գայմագամին մէկ հեռագրական զեկոյցին վրայ, Բաղ վանքը խուզարկելու ծրագիրը կը յղանայ՝ հոն յեղափոխականներ և զէնքի շտեմարաններ փնտռելու, գտնելու պատրուակին տակ՝ վանքը կողոպտելու և քանդելու միակ նպատակով։ Բոլոր վանքերու վանապետներն՝ եղած բռնաբարութիւններէն և յարձակումներէն յուսահատ՝ իրենց կայքը, ցանքն ու գոյքերը թողած՝ եկած էին Երիզա՝ իրենց օրապահիկը մուրալու։

Այսքանով և կատարուած բանտարկութիւններով չիգոհացան սակայն։ Անցեալ տարի կառավարութիւնը խոստացաւ Ռուբէն անուն հրոսակապետին "ներել իր յանցանքը," եթէ գար անձնատուր ըլլալու։ Ռուբէն՝ որ կառավարական բոլոր հետապնդումներէն զերծ ու ազատ դիրք մը ունէր լեռներուն խորը, խաբուեցաւ կառավարութեան սուտ խոստումներէն և ինքզինքը կամովին յանձնեց կառավարութեան, որ՝ — ինչպէս բնաւ զարմանալի չէ ու ինչպէս կրսպասուէր արդէն՝ — մոռնալով իր խոստումը, վատաբար, մահուան վճիռ արձակեց Ռուբէնի դէմ։ Տարի մը ամբողջ, բանտի նեղութիւնները ճաշակել տալէ վերջ, կառավարութիւնը՝ Յունիսի վերջերը կախել տուաւ Ռուբէնը, մէկ կողմէն գոհացում մը աւելի տարու քիւրտերուն, միւս կողմէն՝ վախի և սոսկումի մանրէն նեղարկելու համար հայ երակներուն մէջ։

Ահա, այսպէս, արիւնի և մարդասպանի սուլթանական քաղաքականութիւնը դեռ կըշարունակէ իր գոյութիւնը՝ Պատոլուի ներսերը։

"ԴՐՕՇԱԿ"Ի

"Հ. Յ. Դ. Բրեմտեան Միութեան"ն

"Դրօշակ" թերթի 1903 մայիսի թիւը զգուելի է պարգապէս։ Ինքզինքին "Հ. Յ. Դ. Բրեմտեան Միութեան" անուանող քանի մը մարդիկ՝ միութեան խնդրոյն առթիւ իրենց մէկ նոր յայտարարութեամբ՝ անգամ մըն ալ ջանջանիչ ապացոյցը կուտան, թէ մասնաւորապէս ուղղամտութեան զգացումը մեռած, վերջացած է իրենց մէջ։

Եթէ անհատական հարց մը ըլլար յարուցուածը, մենք ոչ մէկը պիտի զբաղէր այլևս պատասխան իսկ տալու մարդերու, որոնք հնչակեան կուսակցութիւնը վարկաբեկել և անոր վարիչներուն դէմ՝ մթին ու երկրիմի ու շիտ ոգորումներով գայթակղութիւններ ստեղծել նկրտելու իրենց պարբերական պժգալի հիւանդութենէն չեն կրնար վերջապէս լուժուիլ և որոնք՝ իրենց այդ ազգասիրական! ծրագրին յաջողութեան երաշխիք՝ ոչ մէկ ամօթալի, ոչ մէկ անարգ միջոցի առջև կրվարանին։

Բայց ճշմարտութիւնն ու բարոյականը այնքան լկտիօրէն նախատուած տեսնելով՝ պարտականութիւն կրզգանք հասարակութեան դատաստանին ներկայացնել այն անարժան ու գայթակղելի գերը, որուն անգամ մըն ալ իջած է "միութիւն"ն և որ իսկապէս հակառակ է "մարդկային և յեղափոխական բարոյականութեան" և ուսկից արդարև "կրփչէ անտանելի գարշահոտութիւն"։

Մենք չպիտի ուզենք հոս իվեր հանել դարձեալ այն կեղծ ու անպատուաբեր ընթացքը, զոր՝ միութեան բանակցութեանց սկիզբէն մինչև վերջը՝ ցոյց տուաւ "Բրեմտեան Միութիւն"ն և զոր այնքան յստակօրէն պարզած ենք արդէն մեր 1901 Օգոստոս 1ի "Յաւելուած"ով, որուն և ոչ իսկ մէկ տողը, և ոչ իսկ մէկ բառը չի կրցան ու չեն կրնար ու չպիտի կրնան հերքել՝ նոյն իսկ, եթէ — ինչ որ երբեք անակնկալ մը չպիտի ըլլայ այլևս մեզի — եթէ Ժընէվ փոխադրեն Բրիթար Բրիթարեանը, որուն հոգիէն ժայթքած և ցաւագար հաճիի մը գրչէն տակ թելադրուած բոլոր նենգութիւնները, բոլոր խեղաթիւրօրէն հակասական ու պատաւական բամբասանքները գեղեցկաբար հոլանաւորելու և իրացնելու չափ իսկ ինկան արդէն։

Այդ անկումին, այդ անանկութեան արատը չպիտի կրնայ սրբել նաև "Միութիւն"ն և անոր ծառայ-արբանեակներուն բարեկամ հաճի-մխիթարը, որ Սոֆիայի մէջ ամէն ամիս 150 ֆրանքի վարժապետութիւնը կորսնցնելէ ՅԵՏՈՅ ՄԻԵՅՆ սկսաւ յեղափոխական միութեան մնացեալ և իր ազգային զօրով-միջնորդի դերին մէջ փնտռել։ Եւ անտարակոյս, օր մը, նաւթի գործերու մէջ գրագրութեան պաշտօն մը պիտի կրնայ յիշեալ հաճիին մուցնել տալ թէ՛ միջնորդութիւնը, թէ՛ միութիւնը և թէ՛ ուրիշ ինչ որ մոռնալ հրամայէ իր նոր պաշտօնը։

Այո՛, Բրիթար Բրիթարեանի, Յովհաննէս Շահնազարեան կոչուած միջնորդ հաճի Մխիթարի և "Դրօշակ"ի կողմէն կազմուած յաւէտ ամօթալի երեակ "դաշնակցու-

թիւն" ը, այդ գլխու պտոյտ պատճառող մեղսակցութիւնը՝ անկարողութեան դատապարտուած՝ հայ յեղափոխական պատմութեան էն սև ու էն պժգալի էջերէն մէկը պիտի մնայ միշտ:

"Արքիբար Արքիբարեանը մոռնէ մը է," կը գրէր, կը գոռար "Արևմտեան շրջահայեաց և խստապահանջ Ռիւբոն"ն, և "հոգի մթնիրը մահուան ուրգանի է" կը փրփրային "Դրօշակ"ի ծառաները:

"Դրօշակեան խուսակցութիւնը Ազատ կուսակցութեան գոյգն է, դրօշակեան վարիչները ծախուած — կեղծաւոր-զղջաւորիչներ էն, իսկ Յովհաննէս Հ. Հնոզաբեանը փոխուկ մը է, խեղճ մը, որ անուշ-շուքեամբ մօրեցա-, սպառնալիքով շարունակեց և գաւառուքեամբ կըվերջացնէ" ըսած ու բիր անգամ գրած ալ է Արքիբար Արքիբարեան:

"Դրօշակեանները դէս մահուան գարապարքեցին, հեգնաբեր ոճրագործներ էն, բայց Արքիբար Արքիբարեան ոճրագործէն ալ, մարդասպանէն ալ գեշ բան մը է, հօգեվարող մը, որ պէտք չէ՛ և՛ է յեղափոխական գործի, յեղափոխական խորհուրդի մասնակից" գրած է մեզի երբեմն ինքնընտիր հաճիմիջնորդը, որուն գաւեշտական նամակները մեր մօտ պահուած կըմնան տակաւին:

Ու ահա, այսպէս, դեռ երէկ, զիրար մարդասէր, ոճրագործ, գուռ-ուճան, կեղծաւոր, խաբեբայ, ղզղզարիչ անուանողներն են որ այս օր "պատերուն եռանէն" միացեր՝ ու հնչակեան կուսակցութեան դէմ՝ դաշնակցեր են անոր քանդումը տեսնելու զառանցանքով դեռատ, մէկը միւսին վկայութեան ապաւինելով, մէկը միւսին գարշանքն իրը փստա գործածելով:

Ու ահա այդ դաշնակցութեան մէկ անդամը, "Արևմտեան Ռիւբոն"ն է որ դեռ ըսբան պիտի ուներայ, դեռ պիտի յանդգնի եղեր՝ "մարդկային և յեղափոխական բարոյականութեան" խաբեր քրմնջելու:

"Արևմտեան ռիւբոն"ն՝ թող վերջնապէս պիտայ ուրեմն թէ մեզի դէմ՝ իր նենգութեան և "վարպետութեան" բոլոր սլաքները փշրուելու և անզօր խնալու դատապարտուած են:

* * *

"Արևմտեան Ռիւբոն" թոյլ կուտայ ինքն իրեն սպրդեցնելու, թէ հնչակեան կուսակցութիւնը՝ "միութեան մասին միշտ խօսող և այդ անունով միամիտները շահագործող" մարմին մը եղած ըլլայ երբէք:

Դիտէինք որ յայտնի կեղծաւորութեամբ և կամ քոմնտի միջոցներով սեղմելու, ցնխտելու, մտքերու մէջ շփոթութիւն առաջ բերել ճարտարուրելու «ԷՈՒԷՄ» նոր չէ դրօշակեան կուսակցութեան մէջ: Ու միայն չունինք արդէն շափազանց ծանօթ այդ «ԷՈՒԷՄ» ճանչցնելու ելլել կրկին: Ու կը հրաւիրենք "Արևմտեան Ռիւբոն" որ

Կամ՝ ընդունի հրապարակաւ, թէ զրպարտութիւնը իսկապէս արհեստ դարձուցած է ինքն իր մէջ,

և կամ՝ նոյնպէս հրապարակաւ՝ ցոյց տայ ապացոյց մը, որ կարող ըլլայ հաստատելու, կասկած իսկ ներշնչելու, թէ հնչ. կուսակցութեան վարիչները, անոնք՝ որ 1901 ին, միութեան կոչն ուղղեցին իրեն, անոնք՝ իրենց կեանքին մէջ՝ ա՛ և է ժամանակ, ա՛ և է հասարակական գործ՝ ու մանաւանդ յեղափոխութիւնը՝ շահագործելու ընդունակ մարդիկ կրնան եղած ըլլալ:

Երկուքէն մէկը՝ թող ընտրէ՛: Ու պարտաւոր է ընտրել:

* * *

"Արևմտեան Ռիւբոն"ն իրը տեսակ մը մեղադրանք, կրփութայ ամենուս երեսին նետել, թէ հնչակեանները "մեծահնչուն կոչերով ու փայլուն ծոնախմբութիւններով աւետեցին հայ աշխարհին որ միութիւնը կայացած է, ... :

Հնչակեանները միութեան ծոնախմբութիւն կատարեր են, ՀՀ, անքաւելի ոճիրը . . . : Հնչակեանները միութիւն աւետեր են, ՀՀ, սխրալի դատապարտութիւնը . . . . :

Եթէ. երբէք, "Արևմտեան Ռիւբոն"ի գէշապանական ընտրութեանց եղանակով՝ Հնչակեան և դրօշակեան լիազօրները նշանակուէին, և վերջապէս, "շրջահայեաց ու խստապահանջ բանակցութիւններէ յետոյ, որոշ համաձայնութիւններով, որոշ յանձնառութիւններով և յեղափոխական որոշ սկզբունքներու և կազմակերպական որոշ ձևերու շուրջը միութիւնն ընդունուած, ստորագրուած ըլլար, արդեօք՝ "Արևմտեան Ռիւբոն"ն սուրբ պիտի պահէր արդեօք Հ՞պիտի աւետէր "հայ աշխարհին," թէ Հնչակեան և Դրօշակեան միութիւնը կայացած է և՝ արդեօք՝ մասնաճիւղերն ու "կոմիտէտ"ները միանալէ վերջ, Հ՞պիտի ոգեւորուէին, Հ՞պիտի խանդավառուէին ու Հ՞պիտի ուսնէին միութիւնը, ու ասիկա շահագործել՞ պիտի նշանակէր . . : Ուհ՛, "բիրոյամիտ" տարամաբանութիւնը, որ ամէն բանի մէջ շահ կ'որոնէ, ամէն բանի մէջ շահախնդրութիւն, շահագործում կ'երևակայէ միշտ . . . . :

* * *

Եթէ՝ ինչպէս ըսինք՝ ամէն կարելի շրջահայեցութեամբ, բանակցութիւնների վարելէ վերջ, Հնչակեան և դրօշակեան միութիւնն իրագործուէր և միացեալ մարմնոյն վարիչներն ընտրուէին, ու այդ վարիչներն ալ ընդունուած համաձայնութեան պայմաններուն հաւատարիմ մնալու երդումը տային, ինչ՞ պիտի ընէր "Արևմտեան Ռիւբոն"ն, եթէ՝ յանկարծ; դեռ ևս միութեան հանդէսներն իսկ չվերջացած, նոյն այդ վարիչներուն մէջ երևան գային մարդիկ, որոնք իրենց բոլոր յանձնառութիւնները ոտքի տակ առած, իրենց ստորագրութիւններն ուրացած՝ երէկուան միութեան դէմ բացէն իրաց դաւէին՝ գաղտնապէս կանխապատրաստուած ծրագրով, ինչ՞ պիտի ընէր "Արևմտեան Ռիւբոն," եթէ՝ զոր օրինակ՝ Արքիբար Արքիբարեանն ու Աւետիս Ղազարբէկեանը դուրս նետելու իր առաջարկն ընդունուած ըլլալով հանգերձ, տեսնէր թէ միացեալ մարմնոյն վարիչներէն ոմանք՝ նոյն դատապարտուած ու արտաքսուած մարդիկը գործին դլուխը բերելու համար վատ ու պատակիչ ու անհերքելիօրէն ապացուցուած մեքենայութիւններ կըլլարեն:

Ինչ՞ պիտի ընէր "Արևմտեան Ռիւբոն"ն՝ եթէ միացեալ մարմնոյն վարիչներէն ոմանք՝ մարդկային ամէն արժանապատուութեան հրաժեշտ տուած, ամենահասարակ լուսնոտի մը վարմունքով, և կամ՝ "քրդական թայֆայականութեամբ կուրացած ոճրագործ" ներու յատուկ եղանակով մը, միութենէն անմիջապէս յետոյ, իրաքանչիւր վիճաբանութեան միջոցին, ամբոխի կամ դանակի անունով խօսելու լրբութեան հասնէին:

Ինչ՞ պիտի ընէր, վերջապէս, "Արևմտեան Ռիւբոն"ն՝ եթէ նոյն միացեալ մարմնոյն վարիչներէն ոմանք՝ յանկարծ, մէկ օր, իրենց միւս պաշտօնակիցներուն առջև կուսակցութեան տան դռները փակէին:

Ու այս բոլոր կոպիտ խարէութիւններէն, երդմնազանցութիւններէն, ուրացումներէն բնականաբար առաջ գալիք հետևանքներուն համար ՈՎ պիտի ըլլար պատասխանատուն, ՈՎ պիտի ըլլար մեղաւորը, միութիւնը՞, կամ թէ միութեան համար կատարուած ծոնախմբութիւնը՞:

"Արևմտեան Ռիւբոն"ն՝ եթէ ճիգ մը ընէ և կարող ըլլայ իր փորձուած նենգամտութեան մէջ վայրկեանի մը արամաբանութիւն և ուղղամտութիւն գտնել, պիտի հաստատուի անտարակոյս, թէ Հնչակեան միութեան խանգարումին համար, միակ պատասխանատուութիւնը՝ ԿԱՆԽԱՏԵՍՈՂՈՒԹԻՒՆՆ ԴԵՒԵՐԻՆԻ, և կամ՝ միութեան

պայմաններ գծելու, ընդունելու, ստորագրելու երեսուն տակ, շնականօրէն դատաճանութիւն մը ծրագրելու փաստութեան հատող այլասերած ու խորթացած անդամներուն վրայ կրնայ ծանրանալ:

Հնչակեան միութեան պայմանները՝ որոնք փոխադարձ հաւանութեամբ ընդունուեցան, ստորագրուեցան՝ երբէք, երբէք, չպիտի կրնային ո՛ և է չարիք արտադրել ԵԹԷ ԱՆՄԵՐՔ ՅԵՐԻՒՈՒԹԻՒՆՔՈՎ ՄՆԵՑԻՆ:

Ու աշխարհիս չորս կողմերու "Իւրօ"ներուն բովանդակ շրջահայեցութիւնը ամուլ ու ապարդիւն պիտի մնար, եթէ իրենց դէմ եկած ըլլային մարդիկ, որոնք միութեան պատրուակին տակ, դուադրութիւն մը խգլուխ հանելու անարդարակայելի ծրագիրն յղացած են:

Կը խոստովանինք, թէ անկարող էինք երևակայել հայէր, որոնք որոշ յանձնառութիւններով, ամբողջ Աղգին բաղձացած միութիւնն իրագործուած հռչակելէ յետոյ, յայտնի համարձակ, ահն բան պիտի կրնային զոհել Աւետիս Նազարբէկեան կոչուած անձի մը հաշուոյն, զոր Հնչակեան Կուսակցութիւնէն դուրս պահելու հաւանութիւնն ունեցած էին թէ բերանացի և թէ գրաւոր խոստումներով:

* * *

"Աբեմտեան Իւրօ"ն՝ իր երկու արժանաւոր դաշնակիցներէն, Արփիար Արփիարեանէն և Յովհաննէս Շահնազարեանէն, ստացած պաշարն սպառելէ վերջ, հիմակ ալ վկայութեանցը կ'ապաստանի անոնց, որոնք հատուածաբար միութեան դէմ դատաճանեցին, անոնց, որոնք "դրօշակ"ի ծառաներուն իսկ նախանձը շարժող շնականութեամբ մը սուտին ու զրպարտութեան ապաւինեցան, անոնց, որոնք իրենց ուխտին դրժեցին, անոնց, որոնք Շահէնին ու Ազիզեանին արիւնը խմեցին, անոնց, որոնք իրենց "բարոյական սնանկութեան" և քրդական թայֆայականութեամբ կուրացած ոճրագործութեան ապացոյցներ շռայլեցին: Ու այդ ոճրագործներուն կողմն՝ առանց փաստի, առանց ապացոյցի հրապարակ նետուած լրբութիւններուն կութնելով է որ "Աբեմտեան շրջահայեաց Իւրօ"ն՝ դատաստաններ կրանէ ու վճիռներ կ'արձակէ, թէ "Հնչակեան գեկավարներուն 9/10 ը մարդկային և յեղափոխական բարոյականութիւնից ցած պիտի համարուի, եթէ ճիշդ է այդ բոլոր գրուածներուն կէսը, նոյն իսկ կէսին կէսը"....:

Եթէ ճիշդ՝ է....: Օ՜հ, փրկարար "եթէ"ն...: բայց ինչէր՝ գրուած, ինչէր՝ ըսուած չեն արդեօք նոյն "Աբեմտեան Իւրօ"ի կուսակցութեան համար:

Ու՝ բիւրօյավայել տրամաբանութեամբ մը, պէտք է ըսել որ "եթէ՝ Կովկասէն մինչև Լէնէվ, Սալմասէն մինչև Խարբերդ, Մերիկայէն մինչև Պուրկաս,—եթէ ճիշդ է "Իւրօ"ի և արբանեակներու մասին գրուածներուն կէսը, կէսին կէսը, պէտք պիտի ըլլայ ուրեմն ընդունիլ, թէ ամբողջ "Իւրօ"ն և իր գեկավարիչ արբանեակները անարժան են նոյն իսկ հայ անունը, մարդ անուն կրելու:

Այդ գրուածներուն մէջ, "բաց ի գործէն" ահն բան կայ, ահն վատ բան, հայ աղջիկներու առևանգում, հայ կիներու բռնաբարում, հայ ստացուածքներու աւարառութիւն, յեղափոխութեան անունով գնուած զէնքերու վաճառում և յափշտակութիւն, գողութիւն, կեղծարարութիւն, ահն բան:

* * *

"Իւրօ"ն՝ նոյն ոճրագործներու "մերկացումներուն" վրայ հիմնուելով, կը շարունակէ իր վճիռները, թէ՝ "1902 ին, միութիւն կայացնելու, հարկ չէ համարուած քննել այդ զեղծումները և տեղեկանալ այդ անձանց դերը: Ահն մէկը այսուհետև կարող է վստահ լինել որ ամենախստատակ վարմունքից յետոյ նոյն իսկ, նրան բաւական է միայն յետ քաշուել....:

Հնչակեան կուսակցութիւնը՝ մէկէ աւելի տարիներով անողոք ապացոյցներ տուած է արդէն, թէ չկրնար իր կազմակերպութեան մէջ ո՛ և է զեղծում հանդուրժել: Եւ "Աբեմտեան Իւրօ"ներու թելադրութեան կարօտ եղած չէ բնաւ՝ անհրաժեշտ մաքրագործումները տիրապես կատարելու մէջ:

Ամենախստատակ վարմունքներու, զեղծումներու, կեղծարարութիւններու, զրպարտութիւններու հովանաւորութիւնն կ'ուզէ փնտռել "Աբեմտեան Իւրօ"ն, թող ինքզինքը քննէ անգամ մը ու թող չսարսի մեզ իրեն յիշեցնելու կարգ մը արարքներ, որոնք այդ տեսակետով գրօշակեան բարոյականը կը յստակացնեն:

* * *

Առանց մէկ վատ, առանց մէկ ապացոյց մէջտեղ բերելու, "Աբեմտեան Իւրօ"ն՝ իրը ընդունուած, հաստատուած, անվիճելի ճշմարտութիւն մը կ'ընդունի և կը յայտարարէ թէ "Այլեայլ տեղերից գործի անունով գանձուած գրամները (մինչև 100 հազար ֆրանգ) ծախսուած են կենարանի անդամների, թերթեր հրատարակելու և անպատակ ճամբորդութիւնների վրայ....":

100 հազար ֆրանք,... ամ ալ ալ "քրդական թայֆայականութեամբ կուրացած ոճրագործ"ներուն վկայութիւնն է, բայց անոնք գոնէ 20 հազար տօլար գրեր էին:

"Աբեմտեան Իւրօ"ն՝ կարևոր համարեր է տօլարը ֆրանքի վերածելու, որպէսզի այ աւելի խոշոր երևոյ գումարը:

Աւելի "շրջահայեաց" ու աւելի "խստապահանջ" գործ մը կատարած պիտի ըլլար "Իւրօ"ն, եթէ ֆրանքի հաշիւն ալ մէկդի թողլով, 20 հազար տօլարի գումարը՝ եթէ ո՛չ սանդիմի, գոնէ կոպէկի կամ փարայի վերածած ըլլար. այն ատեն, յաղթականորէն պիտի կրնար գրել անշուշտ, թէ՝ "գրամները, (մինչև 20 միլիոն փարա...) անպատակ ճանապարհորդութիւնների վրայ ծախսուած են:

20 միլիոն..., այս ահագին, այս վիթխարի գումարին յիշատակութիւնը շատ աւելի ձեռնտու չէր միթէ "Իւրօ"ի վարնոց նպատակին:

"փարա՞ կերեր են, փարա՞ մսխեր են", այս է ամբոխը ամէնէն աւելի ցնցող, գայթակղեցնող բացագանչութիւնը: "Աբեմտեան Իւրօն" շատ լաւ գնահատած է այդ բացագանչութեան արժէքը, ու անոր կրկառչի ինքն ալ՝ չբլալիք պաղարիւնութեամբ մը: "Քրդական թայֆայականութեամբ կուրացած ոճրագործ"ները՝ գլխաւորաբար այդ միջոցով կրցան Շահէնին ու Ազիզեանին գլխները ծամել ու մարսել: Ինքնք ըսին, պոռացին, գրեցին թէ Շահէնը խաչագող է, դրամ կը շարթէ, Ազիզեանը 15 տարիէ իվեր ժողովուրդին արիւնը կը ծծէ, ժողովուրդին դրամով կ'ապրի, յեղափոխութեան դրամներով իր բնտանիքին ճամբորդել կուտայ":

Ու հիմա "Աբեմտեան Իւրօ"ն է որ արձագանգը կը դառնայ այդ հրէշութիւններուն: Ու "Իւրօն" ո՛ և է վերապահում՝ չիզներ իր հաստատումին մէջ, իրեն համար ոչ մէկ տարակոյս չէ մնացած, իրեն համար ամէն բան ապացուցուած է, "ՊԱՐՕՆ ՏՈՅՆԳԻՆ", որ գրամները մսխուեր են "անպատակ ճանապարհորդութիւնների վրայ"....:

Յայտնի է թէ ո՛ և է մարդ՝ երբ մարդկային ու յեղափոխական բարոյականութեան մէջ խարտ սնանկացած չէ, իր անձին թոյլ չտար՝ հրապարակ նետուած ո՛ և է տարաձայնութիւն իրը անվիճելի ու պարզ ճշմարտութիւն ներկայացնել,

առանց իր կողմն բարեխիղճ քննութեամբ մը՝ թեր կամ դէմ կատարեալ համոզում մը գոյացուցած ըլլալու։

Արդ, "Արևմտեան Ռիւբո"ն՝ կամ բարձրական ամէն զգացումէ հրաժարած մարմին մըն է որ այս ու այն փաստէ զուրկ տարաձայնութիւնը, իր մթին հաշիւներէն մղուած, թեթևօրէն ու անզգամօրէն իբր ճշմարտութիւն ցոյց տալու վատութեան կը զիջանի, և կամ՝

"Պարզ է նոյնպէս որ գործի անառնով գանձուած գրամները ծախսուած են ֆենդրօնի անդամներէ և աննպատակ ճանապարհորդութիւններէ վրայ . . . ." գրելէն առաջ, անհրաժեշտ քննութիւնը կատարած՝ ու յետոյ միայն՝ այդ տեսակ եզրակացութեան մը հասած է։

Ուրեմն, կրկին կը հարցնենք "Հ. Յ. Դ. Արևմտեան Ռիւբո"ն, որ հրապարակաւ ըսէ հայ աշխարհին, թէ որոնք են իր փաստերը, որոնք են այդ ճամբորդութիւնները և ովքեր ըսաւ իրեն, թէ աննպատակ են՝ անոնք. երբէ՞ն իվեր վարժուեր է Հնչակեան ճամբորդութիւններ որակելու և անոնց նպատակներուն թափանցելու, Ժընէվէն Կովկաս՝ իր անդամներուն յաճախալէպ ուխտագնացութիւններէն՞ կը դատէ, կըչափէ ամէն բան . . . .։

* * *

"Ռիւբո"ն հազար կոտոր կ'ըլլայ՝ սպրդուքներով և ծամծմուած ու անիմաստ խօսքերով՝ անգամ մըն ալ հայրենասիրաբար! Հայ աշխարհին աւետելու, թէ Հնչակեան կուսակցութիւնը գոյութիւն չունի։

Պիտի ուզէինք վայրկեան մը մտածել թէ վճիռներ արձակելու այդ զուարճալի սիսթէմը՝ իր այնքան գգուած շրջուն միջնորդէն սորմեր է, եթէ սակայն՝ 1896 էն իվեր՝ մեկ աւելի աւիթներով, նոյն "Ռիւբո"ի նոյն պոռչտուքին վարժուած չըլլային մեր ականջները։

"Ռիւբո"մը, որ քանի մը տարի առաջ, տխուր քաջութիւն ունեցաւ Հնչակեան կուսակցութեան նման յեղափոխական գաղտնի կազմակերպութեան մը ներքին թուղթերը և գողնալ արուած անձնական նամակներ հրատարակելու,

"Ռիւբո"մը՝ որ խնամքն ունեցաւ հրապարակաւ ապացուցանել փորձելու, թէ Հնչակեան յեղափոխական մարմինը փարա չունի . . . .,

Այդ "Ռիւբո"ն՝ զարմանալի չէ որ, այսօր ալ իր "քաղաքական հասունութեան"! փաստը տուած ըլլալու արդահատելի յաւակնութեան մէջ բռնուի, ազմկելով թէ Հնչակեան յեղափոխական մարմին մը գոյութիւն չունի . . . .։

Բայց՝ ինչ որ զզուելիին ու ծիծաղելիին ամէն սահմաններէն անկին կ'անցնի, "Ռիւբո"ին սա գիւրին, սա անպատկառ ամբաստանութիւնն է, թէ Հնչակեանները դրօշակեանութեան դէմ կը կռուին . . . .։

Տարիներով ու անաթող առելութեամբ ու թշնամութեամբ Հնչակեան կուսակցութեան տապալումին հետապնդիլ, Հնչակեաններ վարկաբեկելու իր անսանձ անձնովը կուրացած, և կամ գիտակցաբար, կեղծարարութիւններ իսկ հոմանուրելը, իւրացնելը, Հնչակեան կուսակցութեան ոխերիմ ու ոճրագործ թշնամիներուն զրպարտութիւններն իսկ իբր ճշմարտութիւն ընդունիլ և Հայ հասարակութեան հրամցնել,

Ահիմայն Հնչակեանութեան դէմ ոռնալու նպատակով հիմնուած իր երկրորդական քուրջերուն անընդհատ ու հանապազօրեայ ու ամենալիրբ հրատարակութեանց դէմ խուլ ու կոյր ձևանալ և կամ ուժ տալ անոնց,

Ու վերջապէս, օրին մէկն ալ, կարենալ գրել, թէ Հնչակեանները դրօշակեանութեան դէմ կռիւ կըմղեն, ասիկա՝ առնուազն լրբութիւն է, որուն իջնալու համար մարդ մը ամօթի զգացումը կորսնցուցած ըլլալու է անպատճառ։

Չենք ուզեր աւելի երկար կանգ առնել "Ռիւբո"ի այս վերջին անպարկեշտ վարմունքին վրայ, ու զանց կ'ընենք իր միւս բոլոր ափեղցիներութիւններուն պատասխան տալ հոս։

Ու կ'ասելցնենք,

— "Ռիւբո"ն կը յայտարարէ, թէ կը հրաժարի Հրնչակեան և Դրօշակեան միութեան մը "միջնորդ" ըլլալէ։

Հարկ չկայ հարցնելու, թէ ովքո՞տուաւ, ովքո՞կոչեց իրեն այդ միջնորդի պաշտօնը, հաճի Ա՞խիթար կոչուած խեղճագիրը։

Ինչ ալ ըլլայ, "Ռիւբո"ի այս յայտարարութիւնը անկեղծօրէն գնահատելի է, որովհետև՝ այն տկարամտութիւնը, այն հակասական, անուղղամիտ, երկդիմի ու կեղծ "հետևողական" ընթացքը՝ զոր ունեցաւ միութեան վերջին բանակցութեանց միջոցին, այդ բոլորը իսկապէս անարժան կրկացուցանեն "Ռիւբո"ն՝ ո՛ և է լուրջ գործի միջնորդ ըլլալու իրաւունքին։

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հնչակեան Կուսակցութեանս Կեդրոնական Գանձարանը շնորհակալութեամբ ստացած է.

Էֆերիկայի Հնչ. Մասնաճիւղէս՝ Դահանգ. Վարչութենէն՝ 100 անգլ. ոսկի։

Ամերիկայի Դահանգ. Գանձարանը մինչև 1903 Յուլիս 4 ստացած է.

Լինի Հնչ. Մասնաճիւղէն	... ...	233 տոլար	50 սենթ
Հուսյթընգվիլի Հնչ. Մասնաճիւղէն	... ...	137 ,,	
Հըստոնի ,,	,, ...	146 ,,	
Փիչպուրկի ,,	,, ...	158 ,,	
Լաբէնսի ,,	,, ...	190 ,,	25 ,,
Սէնթ Լուիսի ,,	,, ...	58 ,,	
Փրոֆիտէնսի ,,	,, ...	438 ,,	50 ,,
Հէյվերհիլի ,,	,, ...	40 ,,	
Ֆիլատէլֆիա ,,	,, ...	167 ,,	10 ,,
Քէյմպրիճի ,,	,, ...	9 ,,	
Ուէսթ Փուլմէնի ,,	,, ...	10 ,,	80 ,,
Շիքակոի ,,	,, ...	45 ,,	50 ,,
Պրայթընի ,,	,, ...	24 ,,	
Էլիզապէթհի ,,	,, ...	65 ,,	
Սըմիթի ,,	,, ...	127 ,,	
Նէշուէի ,,	,, ...	21 ,,	50 ,,
Պրիճուոթըրի ,,	,, ...	250 ,,	
Նիուպրիտընի ,,	,, ...	48 ,,	43 ,,
Ուսթրի ,,	,, ...	501 ,,	
Միալպորոյի ,,	,, ...	14 ,,	50 ,,
Նիուպրիթնի ,,	,, ...	41 ,,	
Սէնթ բրյֆոյսի ,,	,, ...	173 ,,	75 ,,
Սէլիմի ,,	,, ...	104 ,,	
Փէթըրսնի ,,	,, ...	141 ,,	
Ուէսթ Հոպոքնի ,,	,, ...	130 ,,	
Լովէլի ,,	,, ...	317 ,,	25 ,,
Ֆոյրիվիլի ,,	,, ...	53 ,,	
Իսթուէյմթհի ,,	,, ...	73 ,,	
Ուոթրթաուընի ,,	,, ...	64 ,,	
Զբլսիի ,,	,, ...	96 ,,	
Ֆրէզնոյի ,,	,, ...	60 ,,	
Պոսթընի ,,	,, ...	251 ,,	
Մոյսընի ,,	,, ...	94 ,,	50 ,,
Նիու Եորքի ,,	,, ...	16 ,,	
Ունասքէթի ,,	,, ...	5 ,,	
		4304 տոլար	58 սենթ
Ուոթրթաուընի, Պրայթընի և Քէյմպրիճի Մասնաճիւղերու միասին կատարած հանգանակութենէն		434 ,,	
Պրն. Գ. Ա. ի ձեռամբ կատարուած մասնակի նուիրատուութիւններէ		115 ,,	
Պրն. Ն. Մ. է (Սէնթ բրյֆոյս)		3 ,,	
Համագումար		4856 տոլար	58 սենթ

ՆՈՐ ՀԱՍՑԷ

Թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և դրամ ուղարկել հետևեալ հասցէին.

A. COLBARD—21, Whorlton Road,
Peckham Rye, London, S.E. (*ENGLAND.*)